

ХУДОЖНІЙ ЗМІСТ ПЕРЛИН ЦЕРКОВНОЇ АРХІТЕКТУРИ БОЙКІВЩИНИ

С. Пісьо, ст. викладач

ORCID ID: 0009-0001-7070-4199

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/architecture2023.24.120>

Пісьо С. Художній зміст перлин церковної архітектури Бойківщини

Із давніх часів Бойківщина славиться своїми мистецькими традиціями. Збережені на Бойківщині твори народного малярства XVI–XVIII ст. належать до комплексу унікальних пам'яток української національної художньої культури. Традиційне декоративне мистецтво Бойківщини – вишивка, різьба по дереву, декорування одягу, розпис писанок – мають свій самобутній характер. Архітектура посідає чільне місце в культурній діяльності місцевого населення та принесла йому загальне визнання. І це цілком природно, адже на Бойківщині споконвіку був ліс – чудовий будівельний матеріал. Народні майстри будували хати з галереями, водяні млини, церкви, дзвіниці, які ми зараз вважаємо шедеврами народного зодчества. Упродовж століть вироблявся неповторний бойківський стиль, в якому відобразилися кмітливість, спостережливість, естетичні смаки та вподобання будівничих. Використання деревини сприяло розвитку її художньої обробки та технологій. Давні будівлі вражають своїм виглядом, вдалим дотриманням пропорцій, завжди доречним декоративним оздобленням, доцільністю і раціональністю. Кращі зразки архітектури, що витримали випробування часом і стали пам'ятками культури, свідчать про високу майстерність, художній смак їхніх творців. Дерев'яні храми – це твори архітектурної довершеності, які чи не найкраще ідентифікують українців як націю. Бойківська сакральна архітектура вирізняється мальовничістю, пропорційністю, вдалим співвідношенням мас і форм, майстерністю обробки матеріалу. На етнічній території Українських Карпат сформувався так званий тип бойківських церков – тридільна і триверха церква, в якій зруби святилища, нави і бабинця (притвору) перекриті шатровими завершеннями з багатьма заломами. Незважаючи на те, що в різних регіонах були різні школи будівництва дерев'яних церков, принципи їхньої побудови однакові. Бойківська архітектура велична у своєрідності та неповторності українського народу та світової спадщини артистичних здобутків.

Ключові слова: Бойківщина, церква, дерев'яний храм, архітектура, культура, народні майстри.

Pisio S. Artistic content of the pearls of the church architecture of Boikivshchyna Boikivshchyna has been famous for its artistic traditions since ancient times. Works of folk painting of the 16th –18th centuries have been preserved in the Boikivshchyna region. They belong to the complex of unique monuments of the Ukrainian national artistic culture. The traditional decorative art of Boikivshchyna: embroidery, wood carving, decorating clothes, painting Easter eggs – have their own unique character. Architecture takes a prominent position in the cultural activities of local population and has brought its universal recognition. And this is quite natural, because the area of Boikivshchyna region has been covered by forest from immemorial time proving wood as an excellent building material. Folk craftsmen built houses with galleries, water mills, churches, bell towers, which are now considered masterpieces of folk architecture. Over centuries, a unique Boiky style has been developing, which reflects ingenuity, observation, aesthetic tastes and preferences of the builders. The use of wood contributed to development of its artistic processing and technology. Ancient buildings impress with their appearance, successful observance of proportions, always appropriate decorative decoration, expediency and rationality. The best examples of architecture have withstood the test of time and become monuments of culture testifying the high skills and artistic taste of their creators. Wooden temples are works of architectural perfection that best identify Ukrainians as a nation. Boiky sacred architecture is distinguished by picturesqueness, proportionality, a good ratio of masses and forms, mastery of material processing. On the ethnic territory of the Ukrainian Carpathians, the so-called type of “Boiky churches” was formed. It is a three-part and three-story church, in which the log cabins of the sanctuary, nave and babinets (forecourt) are covered with tented finishes with many folds. Despite the fact that there were different schools of construction of wooden churches in different regions, the principles of their construction are the same. The Boiky architecture is majestic in terms of the originality and uniqueness of the Ukrainian people and the world heritage of artistic achievements.

Key words: Boikivshchyna, church, wooden temple, architecture, culture, folk craftsmen.

Наші старі дерев'яні церкви уважаємо за неоцінені пам'ятники культури і штуки минулих століть і що їх заховання уважаємо за постулат нашої культури, хоть би вимагав і як великих жертв.
Митрополит Андрей Шенницький

Постановка проблеми. Сьогодні Бойківщину вважають своєрідним заповідником найцікавіших зразків народної церковної архітектури. Це підтверджується не тільки значною кількістю збережених храмів, а й історичними джерелами. Серед пам'яток сакральної архітектури особливо архаїчні, оригінальні і з мистецького погляду найбільш досконалі бойківські храми. Одним із найвиразніших проявів будівної своєрідності українського народу є його церковна архітектура, збудована й виконана у дереві та вціліла у вигляді пам'яток архітектури XVI–XX ст., які у значній кількості зникають саме у нашому часі [2, с. 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочнемо дослідження бойківської церковної архітектури високою оцінкою польського письменника, історика і мистецтвознавця В. Лозінського, який зауважував особливу конструктивну легкість бойківських церков: «Усі церкви... створювали враження такої легкості і летючості, що здавалося, вистачить підважити тільки кути будови, щоби вона почала плисти догори немовби чудовий вітрильник, захоплюючи повітря розіпнутими наметами дашків» [5]. Бойківське церковне будівництво давно цікавило дослідників народної архітектури, етнографів, зокрема І. Грабаря, Г. Лукомського, О. Лушпинського, В. Січинського, В. Щербаківського, М. Драгана, П. Юрченка, П. Жолтовського, Г. Логвина, І. Могитича.

Бойківські храми тридільні й триверхі, цей тип храму ніде в Європі і у світовій архітектурі не має таких оригінальних форм, як в Україні, зокрема на Бойківщині. Походження цих об'ємно-просторових форм бойківських церков дослідники пояснюють різними джерелами: кам'яними роменськими храмами, вірмено-кавказькими хрестоподібними в плані спорудами, візантійським типом церков. Водночас вони стверджують, що триверхі церкви можна побачити на мініатюрах «Ізборника Святослава» 1072 р. і Київської «Псалтирі» XI ст. У давніх українських

колядках також співається про «церкви з трьома верхами». Тридільність притаманна також пам'яткам українського мурованого будівництва XIII, XIV, XV ст., бойківський будівничий створив свої традиційні форми трикамерної церкви. Цей поділ на три приміщення підтверджують вимоги Літургії: у західній частині церкви, так званому бабинці, стояли жінки і просто захожі, у наві відбувалося богослужіння, вівтар, як і в інших церквах, був відгороджений царськими і дияконськими вратами і мав спеціальне приміщення.

Розосередження сіл, убогість селян не сприяли будівництву великих сакральних споруд, тому бойківська церква невелика. Звідси особлива увага до композиційних засобів і архітектурно-художнього завершення. Монументальність і утаємниченість – основні якості бойківських церков, їх своєрідні риси. Конструктивно, як уже згадувалося, бойківська церква складається з трьох майже квадратних зрубів, які перекривають пірамідальні верхи. Прагнення будівничих надати покрівлям більшої висоти та стрімкості спричинило застосування архітектурної конструкції «залому», як називають в Україні своєрідну форму, коли на певному рівні на чотиригранну зрізану піраміду ставили невисокий вертикальний зруб, який, натомість, накривали чотиригранною зрізаною пірамідою. Повторюючись кілька разів, поступово зменшення ширини «заломів» утворюють ритмічну уступчастість верху, надають його обрису м'якості, стрункості. Храми набувають художньої виразності завдяки обшивці верхів гонтом, що позбавляє дахи сухості геометричних ліній. Водночас це обшиття повітропроникне, і тому деревина зрубу і каркаса даху може «дихати», що оберігає будівлі від гниття. Навколо всіх культових споруд влаштовували опасання, тобто суцільне піддашся з великим виносом, яке захищало нижні частини зрубів церков від дощів. Під опасаннями збирались люди, відпочивали. Перед входом до церкви опасання часто розширювали, і воно разом з різьбленими стовпчиками, що підтримували його, утворювало відкриту галереюку.

У деяких церквах над основними чотирикутними зрубами є восьмикутні покриття – це результат впливу бароко. Восьмикутник сприяв створенню гри світлотіней, контрастному співвідношенню форм, закладених в архітектурі кам'яного бароко. Але творчий інстинкт майстрів, стійкість народних традицій дали змогу не копіювати той чи інший засоби стилю, а виявити розмаїття традиційної зрубною техніки. Восьмикутник був відомий віддавна, тому хоч і був він у цьому випадку перенесений з круглих форм кам'яного бароко на дерево, став органічним і в зрубному будівництві. Барокові риси лише пом'якшили, зробили більш обтічними форми перекриттів. Незважаючи на невеликі розміри, дрібну фактуру гонту, яким обшивали верхи, церкви виглядають монументально. Ця монументальність виняткова, оскільки певна система пропорцій у сакральних будівлях доведена до максимальної точності.

Постановка завдання. Наше завдання – показати унікальність дерев'яних храмів Бойківщини, серед яких найбільше збудованих

у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., інколи трапляються церковні споруди XVII – XVIII ст., яким притаманні одні й ті ж творчі підходи та художньо-архітектурні вирішення.

Виклад основного матеріалу. Видатний український дослідник архітектури П. Юрченко, проаналізувавши обміри декількох храмів, вивів основи їх пропорціонування, зокрема Миколаївської церкви 1763 р. з с. Кривка (рис. 1). Цю церкву називають «перлиною бойківської архітектури у Львові», яка є одночасно пам'яткою монументального будівництва, що зараз експонується в Музеї народної архітектури та побуту ім. Климентія Шептицького, відомому як «Шевченківський гай», яка є діючою церквою Премудрості Божої у відновленій Свято-Іванівській Лаврі Студійського уставу, освяченою 7 липня 1931 р., після перевезення на узгір'я Знесіння. Ця дата стала ще однією символічною датою заснування Музею просто неба у Львові. Так ця давня пам'ятка сакральної архітектури об'єднала в собі історію і сучасність, культуру і духовність українського народу [4].

Рис. 1. Миколаївська церква з с. Кривка, 1763 р.
(рисунок Миколи Головчука, студента групи Арх-21)

Виявилося, що замовник визначав розмір центрального приміщення – нави, будівельник же брав його за основу. У церкві зі с. Кривка половина діагоналі нави (4,5 м) дорівнює довжині бабинця. Цей розмір був вихідним і для вівтаря. Маючи довжину бабинця і нави, можна було визначити висоту нави (11,05 м). Уся довжина будівлі – від виходу до східної стіни вівтаря – дорівнювала загальній висоті середньої бані. Співвідношення розмірів Кривківської церкви найточніше, класичне. Чітка система пропорціонування дала змогу створити завершений художній образ споруди. Намагаючись передати людині ілюзію духовного злету, єдності з Богом, відірвати прихожанина від буденності, будівельник шукав незвичайної висоти. Тяжкі бруси нижніх зрубів, лійками перевернених догори, топляться в тіні даху. Далі все зашите гонтом, який подібно до кори оточує всі ступені ярусів – заломів. Як зауважує польський письменник Владислав Лозінський у «*Бусовиській мадонні*», фактура, створена завдяки гонту, робить верхню частину церкви єдиним масивом, що здіймається над землею. Монументальність образу створюється співвідношенням пропорцій і розмірів з людиною. Вхід у бабинець із заходу (головний вхід) має висоту середнього зросту людини, проріз у наву – висоту людини з піднятою рукою, висота підкупольного простору в наві відкривається погляду людини, лише коли він проходить цей проріз. Так постає відчуття висоти в інтер'єрі [1].

Інтер'єр бойківських церков (для прикладу візьмемо згадану Кривку) відкривається для відвідувача, ніби театральна сцена: через фігурно прорізаний прохід з бабинця до нави видно різьблені решітки іконостасу, а далі через царські врата потрапляємо до престолу з кивотом (місце, де знаходиться чаша з «Божими Дарами» для причащення віруючих). Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється грою світлотіней, зумовленою розташуванням джерел світла. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, створюючи контраст із затемненим бабинцем. Над навою – хори, продовження яких ззовні набирає форми галереї. На ній виступали церковні співаки. Взагалі, збільшення площі церкви за рахунок другого поверху – просторих хорів – дуже древній прийом, започаткований ще в період Київської Русі. На багатьох пам'ятках збереглися імена будівничих: Василь Суран, Лука Снігур,

Стефан Косилович, Степан Паньків, Семен Коваль, Ілля Пантелимон, Костянтин Риштей та ін.

Ігор Грабар у своїй праці виділив серед бойківських храмів лише кілька, які особливо зацікавили його. Про церкву в Кривці ми вже згадували. Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1838 року в с. Маткові Турківського району споруджена народними майстрами Самусем Мельниковичем і Василем Івановичем, а дзвіниця – Михайлом Векличем. Будівля дерев'яна, тризрубна, триверха. Усі зруби перекриті восьмикутниками із заломами (центральный верх – п'ятьма, бічні – чотирма). Споруда по периметру оперезана піддашшям на кронштейнах – випусках вінців. В інтер'єрі вирізняється високоарковий проріз між бабинцем і навою. Церкви описаного типу найбільш поширені в південно-західній частині Турківщини. Своїми формами церква в с. Маткові подібна до церков сіл Нижнє Висоцьке, Комарники та Миколаївської церкви, що з Кривки. Цікавою й оригінальною є Святодухівська церква 1814 року, що в с. Нижнє Висоцьке Турківського району, яка була споруджена майстром Костянтином Риштейм, телями Гаврилом Іродом, Михайлом Товтиним, Іваном Васівим. Особливістю споруди є складна багатозаломна система перекриття, яка складається з трьох восьмигранників на чотирьох чотиригранників над бабинцем і центральним зрубом і двох восьмигранників та чотирьох чотиригранників над східною частиною. В інтер'єрі органічно зливається глибинне і висотне розкриття простору. Церковний верх кріпиться стяжками на рівні основи заломів. Вівтар стелі – на рівні першого залому.

Подібну систему перекриття має церква Різдва Богородиці 1780 року в с. Бусовисько Старосамбірського району. В інтер'єрі є всі висотно розкриті верхи, які створюють єдиний внутрішній простір. Бабинець з'єднаний з центральним зрубом вирізом аркової форми. Чимало цінних храмів бойківської будівельної школи в Сколівському районі, зокрема в с. Кальне, Коростів, Опорець, Плаве, Орявчик, Ялинковате, Розсохач, Риків. Церква Луки 1862 р., що в с. Орявчик, побудована відомим будівничим С. Косиловичем, у ній центральний зруб має восьмигранний верх з п'ятьма заломами, верх бабинця – з трьома, східний зруб – з двома. Усі три баштоподібні об'єми поєднані в пірамідальну композицію, в якій, починаючи з піддашся, зростає горизонтальний

ритм членувань. Дещо інше завершення має Михайлівська церква 1901 року, що в с. Сможе. Центральний верх у ній складається з двох чотирикутників, які зменшуються вгору і переходять увосьмикутник, що завершується високим глухим ліхтарем. Церкви в селах Хащованому, Ялинковатому того ж району цікаві тим, що верхи в них перекриті восьмикутниками, дещо опуклими пірамідами, які тримаються на високих восьмикутниках і завершуються витягнутими цибульчастими главками на глухих барабанах... Є цінні зразки бойківської церковної архітектури в Івано-Франківській та Закарпатській областях. Наприклад, у Черче біля Рогатина збереглася Василівська церква XVI ст., яку перевезли з Бойківщини. До бойківського типу належать чудові храми в селах Гусній, Вишка, Сухий, Ужку, що у Великоберезнянському районі Закарпаття.

Невід'ємними частинами церковних ансамблів є також дзвіниці. Вони найчастіше дво- або триверхі, подібні за формою, хоч нема серед них однакових. Наприклад, дзвіниця при церкві 1874 року в с. Коростів Сколівського району квадратна в плані, двоярусна, нижній ярус – зрубна конструкція, верхній – каркасна, піддашся спирається на приставні кронштейни. Дзвіниця біля церкви 1844 р. в с. Опорець триярусна, квадратна в плані, покрита

восьмикутною пірамідою. Якщо у будівництві церков іноді застосовували найпростіші народні конструктивні прийоми, то у спорудженні дзвіниці при Михайлівській церкві 1863 року з с. Тисовець Сколівського району, що експонується у Львівському музеї архітектури та побуту, – уже складніші. В її основі – квадратний зруб, який покладено на восьмигранник з відповідним пірамідальним завершенням. У минулому дзвіниці слугували не тільки для дзвонів, а й виконували функції сторожової вежі, комори та прохідної брами. Власне, у дзвіниці с. Тисовець на нижньому поверсі є наскрізні двері, через які проходили на церковне подвір'я. Зразком високої майстерності бойківських теслярів є дзвіниця 1790 року, що при церкві св. Михайла в Ясениці-Замковій (рис. 2). Зрубна, квадратна в плані, має три поверхи та завершення у вигляді восьмикутного стіжкового даху. Нижній зруб оперезаний відкритою галереєю на стовпах. Другий поверх найвищий, хоча в плані менший від нижнього, оточений напіввідкритою галереєю у вигляді аркади. Первісно тут розміщувалась каплиця. Третій, найнижчий ярус має трапецієподібні вікна, які розміщені по п'ять з кожного боку. Усі три поверхи з'єднані між собою драбинами. Висота дзвіниці – 14 м.

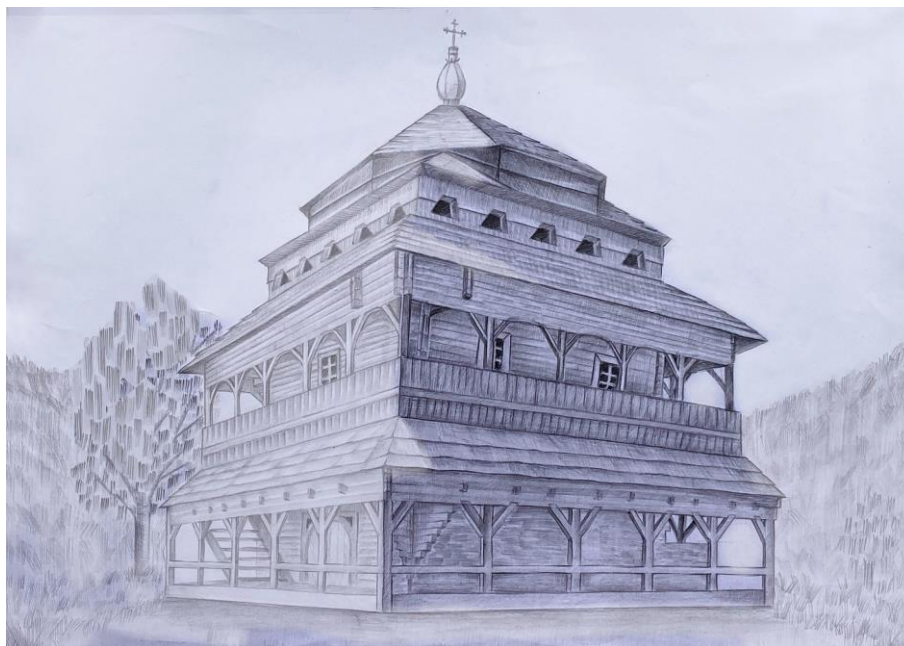

Рис. 2. Дзвіниця при церкві св. Михайла в Ясениці-Замковій, 1790 р.
(рисунок Ольги Назарук, студентки групи Арх-21)

Без бойківських храмів і дзвіниць не можна собі уявити Карпатського краю, відчуття його краси. Відомий український письменник Стефан Ковалів побував у с. Тисовець, де стояла тільки збудована Михайлівська церква 1863 року (тепер вона експонується у Львівському музеї архітектури і побуту). Він із захопленням описував цю церкву на фоні гірського пейзажу в нарисі «Навпростець»: «Хати-хижини як близниці-сестриці розсіялися на загорках берегах». На тлі села і гір виділялася «одна тільки церковця свята, озарена лучами золотистими заходячого сонця». Далі письменник пише: «... лагодила в моїх очах сю дикість природи... як видалася нам величною ця смиренська святиня. Вона може найвище стояла між всіма посестрами Галичини на хребті Бескида» [3].

Висновки. Непересічна естетична цінність дерев'яних церков, зведених народними будівничими, відображується в тому, що вони є живим свідченням втілення істини художньої творчості, присутньої в самій природі людини. Небувала краса, особливе зачарування вишуканої простоти, поетичної довершеності поєднані в кожній перлині народної архітектури, які промовляють до нас з минулих віків. Отож, бачимо, що дерев'яні тридільні церкви

Бойківщини внаслідок досконалості своїх форм і їх архітектурно-мистецького вирішення є плодом творчого генія народу, які доведені до співзвучності та гармонії, стали справжніми перлинами європейського народного зодчества і є не лише скарбами нашого краю, а й світової культури, які потрібно оберігати та всіляко популяризувати в наш час.

Бібліографічний список

1. Бусовиська Мадонна. Львів; Дрогобич, 1999. 127 с.
2. Казимир-Каковський В. Архітектура бойківської церкви. Нью-Йорк: Філадельфія, 1987. 223 с.
3. Таємниці бойківської церкви Михаїла з с. Тисовець. URL: https://galinfo.com.ua/news/taiemnytsi_boykivskoi_tserkvy_myhaila_z_s_tysovets_320267.html (дата звернення: 30.04.2023).
4. Церква, з якої все почалось. URL: <https://lvivskansen.org/news/perlyna-bojkivskoyi-arhitektury-u-lvovi/> (дата звернення: 30.05.2023).
5. Церковна архітектура Бойківщини. URL: <https://ukrlib.in.ua/tserkovna-arhitektura-bojkivshhyny-2.html> (дата звернення: 30.04.2023).

Стаття надійшла 30.06.2023